

NA SCĚNĚ
EKOLOGICKÉ MYSLENIE

MILO JURÁNI

KEĎ DIVADLO POMÁHA VEDE A VEDA POHÁŇA DIVADLO

MANIFESTY A VÝZVY PRE
EKOLOGICKEJŠIE DIVADLO, ČASŤ 5

„Povaha vedy samotnej je čiastočne pochopiteľná, čiastočne sa vzpiera pochopeniu; môže byť rozšírená, zmenená, doplnená o nové myšlienky, zvyky, kultúrne pohľady a osvetľovať tak iné, možno aj jemnejšie stránky Prírody a spolu s ňou aj nás samotných. Umelci v tom môžu hrať dôležitú úlohu.“¹⁾

Väčšine vedeckých prezentácií antropocénu rozumejú iba odborníci z oblasti prírodných vied. Intelektuáli združení v hnutí Le Comité Invisible (*Neviditeľný výbor*) v texte *À nos amis (Naším priateľom)* takýto prístup kritizujú. Človek „ráta úbytok ľadovej pokrývky, počíta vyhynuté formy života. A stále o tom hovorí vedeckým jazykom, číslami a priemermi“.²⁾ Navyše, ani vedecké

¹⁾ FEYERABEND, P. K. Art as a product of nature as a work of art. In *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, r. 40, č. 1–3, s. 98.

²⁾ THE INVISIBLE COMMITTEE. To our Friends. In *The Anarchist Library* [online], október 2014. Dostupné na internete: theanarchistlibrary.org/ [cit. 8. 8. 2023].

Alexander Eisenach: Anthropos, Tyrann (Ödipus), režie A. Eisenach, Volksbühne Berlin, Theater des Anthropozän, 2021.

FOTO LENA SCHMID

poznanie ako také nevedie automaticky k tomu, aby jednotlivci, krajiny, politickí aktéri či korporácie, ktoré ťažia nerastné suroviny, zmenili svoj vzťah k prostrediu. Poznanie získané v oblasti vied o Zemi nepredurčuje žiadne konkrétne použitie tohto poznania. Platí aj to, že vedecké výskumy sú často čiastkové, len ťažko z nich vyvodíť všeobecné závery alebo, presne naopak, výsledky sú komplexné, zložité a ťažko vysvetliteľné dostatočne prístupným jazykom. Pre vedu je príznačná aj snaha získať poznatky o pravde, skutočnosti a zákonitostiach pomocou plánovateľných, reprodukovateľných a bezpečných metód. To znamená: vybudovanie neutrálnej, na subjekte nezávislej pozorovateľskej schopnosti. Táto pozícia vedy je rozporuplná a často spochybňovaná, pretože každé pozorovanie vždy ovplyvňuje skúmajúci jedinec, metodológia aj systém.

umenie ako parťák Akademiici preto hľadajú možnosti ako prekročiť spomínané obmedzenia. K interdisciplinarite sa pridáva aj intermedialita (v zmysle využitia rôznych médií, akými možno vypovedať o poznani). Prepojenie s výtvarnými umelcami, digitálnymi dizajnérmi a webovými vývojármi napríklad viedlo k vzniku rozsiahlej (a mimochodom prívetivo graficky spracovanej) multimediálnej encyklopédie *Feral Atlas*³⁾ z roku 2021. Dielo sa do hĺbky venuje premene a vývoju vzťahov rastlín, živočíchov aj mikrosвета s člove-

³⁾ TSING, A. L., DEGER, J., SAXENA, A. K., ZHOU, F. *Feral Atlas: The More-Than-Human Anthropocene*, Redwood City: Stanford University Press, 2021. Dostupné online feralatlantlas.org [cit. 20. 8. 2023].

kom v industrializovanom svete od rozširovania inváznych druhov po baktérie schopné požíerať plasty. Takéto spolupráce nie sú nové. V 70. rokoch 20. storočia dvojica Newton Harrison a Helen Mayer Harrison (The Harrison Studio) spolupracovala s ekológmi pravidelne. V galerijných priestoroch umelecky hľadali, čo znamená prežitie na ekosystémovej úrovni, a tiež prinášali kreatívne riešenia rôznych ekologických otázok. Zaoberali sa lagúnami, v ktorých sa ľudské záujmy stretávajú s nestálymi prírodnými podmienkami, no zaujímali sa aj o invázne druhy alebo navrhovali „zelené“ urbanistické koncepcie. Od druhej polovice minulého storočia sa však zmenilo mnohé. Aj samotné poznanie, ako veľmi vážna je zemská situácia. Dnes už nejde len o angažovanie sa zanietých jednotlivcov, ktorým nie je ľahostajná príroda. Oceánologička Antje Boetius, ktorá sa venuje aj prepojeniu umenia a vedy, to výstižne komentovala v rozhovore pre portál *Nachtkritik*. Veda sa dnes vyrovnáva s otázkami budúcnosti celej planéty: „*Sú spojené so spoločenskými rizikami, príležitosťami, a teda aj s citlivou komunikáciou tém, ktoré si vyžadujú emocionálnosť, empatiu či morálne posúdenie.*“⁴⁾ Zmena perspektívy z rýdzo vedeckých na umelecké a zmiešané metódy teda môže byť produktívna.

lepšie argumenty Umenie pomáha vede napríklad dorozumievať sa inými jazykovými systémami. Čím ďalej komplexnejšie poznatky sa tak

⁴⁾ BOETIUS, A. In PHILIP, E., RAKOW, Ch. Den Umbruch fühlen. In *Nachtkritik.de* [online], 29. 11. 2011. Dostupné na: nachtkritik.de/ [28. 8. 2023].

stávajú prístupnejšie. Prispieva to aj ku kalibrácii faktov, ktoré bez podpory rôznych umeleckých médií nemajú dostatočnú relevanciu, alebo sa strácajú medzi dezinformáciami. Boetius v tomto ohľade poukazuje na častý argument odporcov, že ochrana klímy je pridráhá. Umenie (podobne ako veda) „*uľahčuje cestovanie v čase a priestore*“ a má tiež schopnosť „*preklenúť obe škály – priestor a čas*“. Môžeme siahať do dejín prírody a histórie ľudského vzťahu k nej, myslenia o nej, jej využívania človekom. Vedľa toho tiež vytvárať dystopické a utopické vízie a vďaka tomu poukázať na to, že „*neochrana klímy*“ je (a tiež bude) omnoho drahšia a dokonca zničujúca (a nielen pre človeka). Takáto argumentácia bude vrstevnatejšia a presvedčivejšia ako séria objektívnych vedeckých článkov na jednotlivé témy.

umenie rozväzuje ruky Vedecká zaujatosť a rétorika angažovanosti niekedy vyvoláva odmietnutie verejnosti.^{5/} Odporcovia poukazujú na neobjektívnosť záverov súčasných klimatických výskumov, dokonca za tým vidia manipuláciu, snahu o destabilizáciu spoločnosti, sprisahania a liberálnu lobby. Umelec môže byť vedcovi dobrým partnerom, pretože od neho nikto neočakáva, že sa bude striktné držať faktov a vyvodzovať z nich závery. Neznamená to klamstvo.

^{5/} Pozri viac WEINGART, P., JOUBERT, M., CONNOWAY, K. Public engagement with science – Origins, motives and impact in academic literature and science policy. In *PLOS ONE* [online], r. 16, č. 7. Dostupné na internete: journals.plos.org [cit. 20. 8. 2023].

Fakty môže miešať s názormi, emóciami, inými perspektívami, presvedčením, príbehmi, abstrakciami, metaforami a podobne. K dobrým príkladom patrí dielo *2071*. Známy britský klimatológ Chris Rapley napísal monodrámu o klíme, príčinách jej premien, vedeckých kontroverziách a tiež o sebe – o osobnom živote vedca a strachu, ktorý sprevádzajú predpovede budúcnosti. Text nepísal sám, pomohol mu dramatik Duncan Macmillan. V inscenácii, ktorú uviedlo londýnske Royal Court Theatre v réžii Katie Mitchell, bol však Rapley hlavným a jediným protagonistom. Recenzie neboli oslavné, napriek tomu dielo svoj účel splnilo.

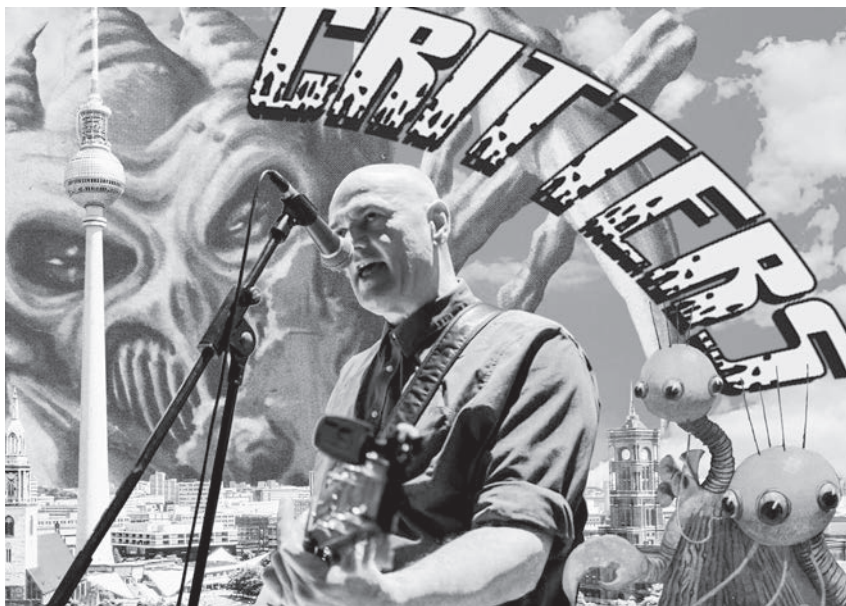
koniec bulvarizácie Fetišizácia možného zničenia sveta alebo vykresľovanie idealistických / technooptimistických scenárov obťažuje ďalšiu skupinu odporcov klimatického naratívu. Umenie predpovedať koniec alebo nápravu civilizácie si už dávno osvojil filmový priemysel. Výsledkom je najmä bulvarizácia témy. Pochybujúci a kriticky mysliaci vedec je preto ideálny partner umelca, pretože môže dohliadať na relevanciu, definovať medze pravdivosti pri práci s vedeckou problematikou. Keď interdisciplinárna umelkyňa Eva Meyer-Keller javiskovo skúma fyzikálne fenomény a málo známe prírodné procesy, vždy jej pomáhajú odborníci. Jadro jej *Living Matters* tvorila imitácia vedeckého pohľadu na životný cyklus bunky (základného, okom neviditeľného prejavu života). Cytológia sa v umeleckom tvare transformovala do podoby intermediálnej inscenácie syntetizujúcej

prvky laboratórneho experimentu, objektového divadla, súčasného tanca a vizuálnej performance. Fungovalo to aj vďaka tomu, že počas dlhej rešeršnej aj realizačnej fázy spolupracovala s biochemickým laboratóriom.^{6/} Následne „*laboratórne procedúry z oblasti mikrobiológie kontaminovala stopami existenciálnej krízy*“.^{7/} Spolu s ďalšími performerami prepojili bunku a život bunky so životom jednotlivca, strachom zo zániku života, paralelami s ich osobnými životmi. Výsledkom je, že inscenácia, aj keď imituje vedecké postupy, nepodáva vedecký a objektívizovaný obraz bunky, ale sprístupňuje bunku ako základ pre výpoveď tvorkyň o sebe aj svete.

inštitúcia s programom Napriek spomenutým príkladom, fungujúca vedecko-umelecká (alebo umelecko-vedecká) kombinácia je skôr výnimočná. Zaujímavý je preto projekt, ktorý vznikol z iniciatívy Humboldtovej univerzity v Berlíne (konkrétne na základe angažovania sa jej prezidentky a bývalej ministerky pre vedu a kultúru Sabine Kunst). Theater des Anthropozän (Divadlo antropocénu) je kočovné vedecké divadlo. Pozoruhodný nie je iba jeho repertoár, ale aj to, že umelecké vedenie tvorí vedkyňa a umelec – dramaturg Frank Raddatz a spo-

^{6/} Pracovisko umožnilo autorke prehlbiť poznatky z bunkovej biológie a rovnako sa podieľalo na tvorbe javiskových experimentov, ktoré tvoria jadro inscenácie.

^{7/} Pozri MEYER-KELLER, E. *Living Matters* [online], oficiálne internetové portfólio autorky, 2019. Dostupné na internete: evamk.de [cit. 15. 2. 2023].

Kolektív vedcú a umelcov: *Critters*, Theater des Anthropozän, 2021.

FOTO ARCHIV

mínaná Anna Boetius. Okrem toho má aj jasne a odvážne sformulovaný program.^{9/}

Bázou pre udržateľnú civilizáciu môže byť iba pevný vzťah medzi človekom a prírodou, zviazaný vedomosťami a skúsenosťami, empatiou a emóciami. O tom bol presvedčený Alexander von Humboldt a jeho princípy myslenia⁹⁾ pozri RADDATZ, F. a kol. *Das Theater*. In *Theater des Anthropozän* [online], 2019. Dostupné online: theater-des-anthropozän.de [cit 26. 8. 2023].

si osvojujú aj v divadle. Snažia sa kombinovať spomínané elementy na úrovni estetickéj aj diskurzívnej. Divákovi chcú umožniť zažiť, pocítiť a pochopiť fungovanie aj krehkosť ekosféry a tiež našu interakciu s ňou a dosahy nášho konania. Cieľom je podporiť intenzívnu spoluprácu i sieťovanie umelcov, vedcov, dizajnérov a verejnej spoločnosti, a to v rámci intervencií a akcií na javisku aj vo verejnom priestore. Ich témy sú široké – emisie, atmosférické zmeny, okysľovanie

oceánov a strata biodiverzity, zvieracie práva a práva prírody, teda všetko aktuálne a akútne otázky antropocény.

Z textu o divadle ďalej vyplýva, že divadlo v poetike aplikuje chápanie ekológie ako systémovej aj empatickej vedy na dnešnú kultúru, v ktorej je nevyhnutné poznať previazanie medzi človekom, prírodou, zemskými systémami. Miestne aktivity môžu mať globálny efekt a globálny rozvoj ohrozuje zmeny regionálnej klímy aj miestnu biodiverzitu – takže ide o snahu vytvoriť javisko, na ktorom sa stretáva umlčaný hlas prírody s otázkami možností dobrého života všetkých ľudských bytostí.

Zmena paradigmy však, podľa Raddatza, potrebuje komplexnú sieť rozhodnutí a konaní na všetkých úrovniach – politickej, sociálnej, ekonomickej. Rovnako to platí o zmene životného štýlu, ktorý ovplyvňuje rôzne fenomény – nepretržitá dostupnosť, rast, nekonečné bohatnutie, konzumácia bez limitov. Tie sú v priamom konflikte s esenciálnou hodnotou bohatej a rozmanitej prírody. A k tomu môže pomôcť divadlo, ako žiadne iné médium predučené, aby testovalo fundamentálne zmeny v prevažujúcich sociálnych štandardoch a rozvírilo diskusiu. Slúži ako estetické fórum, na ktorom je možné predostrieť problémy a konflikty, vyjednávať riešenia v hrách a rozdávať kontroverzie v obyvateľoch a verejnosti.

trinásť téz Medziodborové prepojenie divadla, prírodných vied, občianskeho aktivizmu a tiež naznačenie poetických východísk sa odzrkadľuje v trinástich tézach. Ide o manifest, ktorým Frank

Raddatz definoval poetiku a estetiku divadla v časopise Theater der Zeit ⁹⁾. Popri spomínaných prepojeniach a programe tu Raddatz píše o paradoxnej povahe Divadla antropocénu – spojenie vedy a umenia znamená aj spojenie dystopického a utopického, transformatívneho aj obnovujúceho. Dalej je to spájanie histórie človeka s históriou zeme, splnutie imaginácie, osudu a faktov. „Cez priepasť medzi pravdivým a krásnym sa stiahne lano, pred ktorým bledol aj Nietzsche. Je to lano, na ktorom sa plazí, hojdá a rozlieza Divadlo antropocénu.“

Brechtovo divadlo sa tu môže spájať s divadlom v duchu Antonina Artauda – veda a obrad, epické divadlo a dionýzovská roztopaš. „Divadlo, ktoré sa zrodilo v polis, je kultom spojené so sezónnymi rytmi, s prírodou a jej živočíšnymi a rastlinnými obyvateľmi, s krajinou, jej mýtymi, ktorí sa do nej vrátili, a živými, ktorí im všetkým v maskách, počas slávností, darovali svoj dych.“ Žiadne dichotómie, sympatie ani antipatie, iba empatia nielen s ľudským, ale aj prírodným svetom s cieľom odpovedať na otázky zodpovednosti a hľadať možnosti zmeny. Hrá sa na javisku, v múzeu, na vidieku, v bare. „Divadlo budúcnosti nemá nad javiskovým portálom protagorovské krédo «Človek je mierou všetkých vecí», ale výrok Paula Celana, že «Stále existujú piesne, ktoré sa dajú spievať aj bez ľudí».“ Performer by sa mal stať transformerom, ktorý je ochotný podstúpiť nebezpečenstvo, pretože sku-

točné divadlo je výkon nebezpečnej, mystickej činnosti – slovami Heinaera Müllera „*strašidelnej radosti z transformácie*“.

Divadlo antropocénu sa tak neobmedzuje na inscenácie. „*Performancie, čítania, sprievodné diskusie a transdisciplinárne iniciatívy vytvárajú estetickú kožu, ktorá nás scitlivuje na vnímanie zmeny zemských systémov a tiež zraniteľnej ekosféry,*“¹⁰⁾ tvrdí Raddatz. Preto od svojho vzniku pripravili viacero rôznych podujatí s environmentálnymi témami. Venovali sa vode (*Das Wasser*), rôznym živočíchom (*Critters*), lesným ekosystémom (*Requiem für ein Wald*). Koncipovali ich ako komponované stretnutia odborníkov a špecialistov na dané témy a tiež umelcov. Multimediálne vedecké prednášky a rôzne prezentácie sa prelínali s poetickými vstupmi, čítaním prírodnej filozofie, súčasným tancom aj hudbou. Umelecká stránka zväčša bola podriadená vedeckej. V *Requiem für ein Wald (Rekviem za les)* napríklad zaznievali výpovede vedcov s opatrným rešpektom k vedeckým formátom, hoci na pozadí mohutnej videoprojekcie lesa a niekedy aj s deceným hudobným podkladom. V performatívnych večeroch, ktoré vznikli neskôr, zapojení umelci pracovali viac autorsky. Tvorili vlastné „vedecké“ prezentácie, na základe rešerší, ktorými vtípne či s náležitým pátosom upozorňovali na environmentálne problémy v Berlíne, od budovania sôch z plastov, ktorými sú zamorené podzemné kanály Sprévy, až po

¹⁰⁾ RADDATZ, F. a kol. *Das Theater*. In Theater des Anthropozän [online], 2019. Dostupné online: theater-des-anthropozän.de [cit 26. 8. 2023].

stand up na tému doprava. Elektroautomobilizmus je cool, no pravdepodobne nezachráni planétu a už vôbec nepomôže zúfalej dopravnej situácii v meste.

vedec je prorok Divadlo antropocénu doposiaľ participovalo na tvorbe dvoch inscenácií. Posledná *Anwälte der Natur (Advokáti prírody)*, spolu s Rambazamba Theater, (2022) nemala veľa ohlasov, rezonovala skôr prvotina *Anthropos Tyrann (Ōdipus)*. Išlo o koprodukcii s Volksbühne Berlin, v ktorej tvorcovia vychádzali zo Sofoklovho spracovania mýtu o Oidipovi. Pre potreby divadla ho však výrazne autorsky upravil dramatik Alexander Eisenach. Inscenácia *Anthropos Tyrann (Ōdipus)* vznikla v čase lockdownov, a tak bola distribuovaná iba digitálne. Hlavným princípom sa stala špeciálna projekcia, vďaka ktorej vynikla kruhová scéna s rôznymi prvkami – rituálnym stolom, náznakmi ropných plošín (zmnôžené boli vďaka premietaniu), antickou sochou aj náboženským obrazom. Divák, akoby zo stredu javiska, sledoval scény snímané sférickou kamerou a za pomoci myši a klávesnice si sám určoval, čomu chce venovať pozornosť. „Upgrade“ klasiky od Alexandra Eisenacha citoval poznatky súčasnej vedy, kritizoval fosilné, energetické a odpadové politiky aj nezodpovednosť lídrov. Tvorcovia sa zamerali na paralelu medzi Oidipom neschopným prijať pravdu o vlastnej zodpovednosti a západným človekom, ktorý „zamoril“ svet a vôbec si to nevšimol. Poukazovali na previazanosť javov, ktoré má na svedomí niekdajšia mocenská politika

⁹⁾ RADDATZ, F. *Statt eines Manifest!* In Theater der Zeit, č. 2, 2020, s. 12–15.

Petra Tejnorová, Marta Ljubková a kol., Sme krajina: Príbeh ľudí, priehrady a času, DJGT Zvolen, 2023.

FOTO VANDA MESIARIKOVÁ

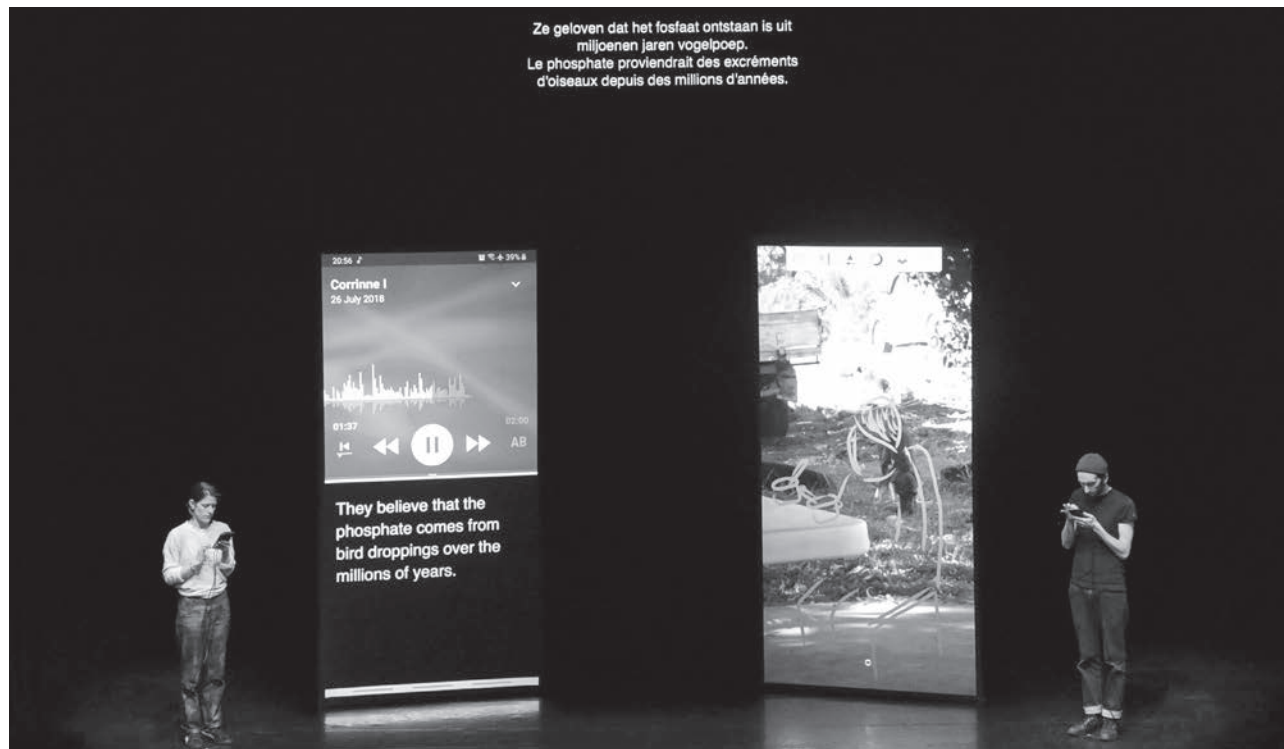
Západu, dnes rozšírená na krajiny globálneho severu a ich vzťah k Zemi a svetu.

Javiskový „chaos“ bol situovaný do nejasnej historickej situácie. Členky a členovia ansámblu mali oblečené eklektické kostýmy s mnohými kultúrnymi, náboženskými aj politickými odkazmi.

Vykonávali len jednoduché herecké akcie, dominovali skôr monológy a dialógy, interakcie s video-projekciou, príhovory divákovi aj predvádzanie rituálov. Keďže sa divák na všetko díval z centra, akoby sám bol jedným z hlavných aktérov. Avšak tým najzásadnejším rozhodnutím bolo, že po-

stavu Teiresia stvárnila klimatologička – samotná Boetiusová –, ktorá, rovnako ako prorok, tuší, aká budúcnosť ľudstvo môže čakať.

bez manifestu, s vedcami, pre lepší svet Pre naplnenie Raddatzom definovaných princípov

manifestu Divadla antropocénu paradoxne netreba cestovať do Berlína. Možností, kam zísť, je viacero. Napríklad do Divadla Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene. Petra Tejnorová s Martou Ljubkovou v sezóne 2022/2023 dokumentárne spracovali príbeh obce Slatinka, ktorá mala ustúpiť vodnému dielu. Neistota miestnych a ich bezmocnosť voči politickým aj ekonomickým rozhodnutiam, no i ekologickým organizáciám je iba jedným ramenom pojednania o geologických, ekologických, spoločenských, osobných a iných peripetiách krajiny. Na javisku rezonujú záznamy zo zasadaní, útržky z environmentálnych analýz aj geomorfologická prednáška. Nič nepodlieha ničomu – dokumentárny zámer umeniu, umenie vede, veda režijnému zámeru, herectvo scénografii.

Tejnorovej inscenácii sa dalo vidieť aj na Medzinárodnom festivale Divadelná Nitra na konci septembra. Dramaturgicky sa tu prepojila s ďalšími dielami. V hlavnom programe rezonovala trilógia inscenácií o drancovaní prírody od Silke Huysmans a Hannesa Dereere. Belgické duo využíva podobné princípy ako tie, ktoré opisuje Raddatz. Ich rešerše vznikajú na základe práce s vedeckými poznatkami a textami, vychádzajú z priameho kontaktu s výskumníkmi. Práca priamo v teréne, spoznanie oblasti a problému, rozhovory s miestnymi obyvateľmi rôznymi expertmi v problematikách je pre nich nemenej dôležitá, rovnako ako „prerozprávanie“ nazbie-

Silke Huysmans, Hans Dereere: Pleasant Island, Campo, 2019.

FOTO BEA BORGERS

raného materiálu. V *Mining stories (Banské príbehy)* o pretrhutej hrádzi s ťažobným odpadom v Brazílii sú dôležité nahrávky, ktoré priamo pred divákmi spúšťa a vypína Huysmans. Jej mlkva až neutrálna prítomnosť na scéne v sebe nesie určité napätie. Ako sa dozvedáme, autorka a tiež performerka v zasiahnutých oblastiach vyrastala, má tam rodinu, priateľov, známych, je to aj jej „zem“. Racionálne uvažovanie o následkoch a dôvodoch udalosti sa teda mieša s emocionálnym apelom. Huysmans stojí pred divákmi ako jedna z miestnych, jedna z obetí a nositeľka zármutku.

V *Pleasant Island (Príjemný ostrov)* sa dvojica zaoberala príbehom najmenšieho ostrovného štátu na svete. Nauru poznačil boom ťažby guána. Z malého, panenského, chudobného, ale fungujúceho ostrova sa na chvíľu stal podnikateľský raj. Obyvatelia bohatli, aspoň dokým bolo čo ťažiť. Keď sa materiál minul, firmy odišli. Odvtedy ostrov chradne, opúšťajú ho aj miestni a stáva sa zberňou nepotrebných. Navyše, je ohrozený stúpajúcou hladinou vody. Zber materiálu prebiehal podobne ako v *Banských príbehoch*, no jeho transformácia do inscenácie má inú formu. Dvojica vytvorila špecifický záznam z vlastnej cesty. Celú „road story“ z Nauru mlčky a sústredene ovládajú zo svojich mobilov. Na projekciách vidíme ich autorské aj prebraté videá, fotografie, grafy a textové zamyslenia, počúvame výpovede aj osobné svedectvá. Podobenstvo medzi regionálnou katastrofou na Nauru a hroziacou globálnou katastrofou na Zemi je zrejme aj bez špeciálnych upomienok.

pod jednou strechou? Integrácia prírodných vied do umenia je na vzostupe. Svedčia o tom aj posledné inscenácie divadla Rimini Protokoll, ktoré sa odkláňajú od rýdzo sociálnych, politických a geopolitických otázok a zameriavajú sa na vzťah človeka a prírody (využívajúc expertov z tejto oblasti). Výpovedný je aj letný pohľad na repertoár známych divadelných domov. Najčastejšie však ostáva prepojenie v rovine jedného diela. Dvojité vedenie v inštitúcii – vedkyňa/umelec, tak ako to je v Divadle antropocénu, ostáva výnimkou. Z tohto univerzitného experimentu sa trend pravdepodobne nestane, ale určite stojí za to ho sledovať. Prečo? Americký politik Al Gore svoje poznatky o klimatickej zmene (ktoré v roku 2006 dostali filmovú podobu nazvanú *An Inconvenient Truth / Neprijemná pravda* a boli na začiatku dnešnej veľkej medializácie klimatickej zmeny) sprvoti rozširoval pomocou performatívnej prednášky. Na internete sú dnes už voľne dostupné aj lecture performance Bruna Latoura (vznikli v spolupráci s historičkou a režisérkou Frédérique Ait-Touati). Ide o mimoriadne diela, ktoré obratne „poľudšťujú“ komplikované a komplexné tézy tohto sociológa a filozofa. Podobne uvažovali aj spomínaní Rapley s Macmillanom a tiež (omnoho apokalyptickejšie, depresívnejšie a bezvýchodiskovo) matematik Stephen Emmot v spolupráci s režisérkou Katie Mitchell (*Ten Billion*, Royal Court Theatre, 2012¹¹⁾).

redakce Barbora Etlíková a Martina Ulmanová

¹¹⁾ poznámka redakce: O inscenaci psala v SADU 5/2012 Jana Wild (*Máme vôbec ešte nádej?*).